

Struktura Księgi Daniela i pytanie o jej jedność

Księga Daniela napisana jest w trzech językach: hebrajskim (1,1–2,4a i rozdz. 8–12), aramejskim (2,4b–7,28) i greckim (3,24–90 oraz rozdz. 13–14). Jest to sytuacja jedyna w całym Starym Testamencie, która sugeruje złożony proces formowania tej księgi. Stosunkowo łatwo jest uznać fragmenty w języku greckim za późniejszy dodatek, napisany albo w tym języku, albo też przełożone z oryginału semickiego. Trudniejsza do wytłumaczenia jest kombinacja hebrajskiego i aramejskiego. Proponowane są różne rozwiązania, żadne nie jest jednak w pełni zadowalające. Z różnych hipotez można wymienić następujące:

a) księga pierwotnie była napisana w języku hebrajskim, by później jej część została przetłumaczona na aramejski, język codziennego użytku w tamtej epoce;

b) oryginał był w języku aramejskim, z którego niektóre rozdziały zostały przetłumaczone na hebrajski;

c) autor księgi z nieznanых powodów używał równocześnie dwóch języków;

d) istniał zbiór opowiadań o Danielu w języku aramejskim (rozdz. 1–6 lub 1–7). Późniejszy autor przełożyłby rozdz. 1 i dołączyłby w języku hebrajskim wizje z rozdz. 8–12;

e) rozdz. 2–6 były przekazywane ustnie w języku aramejskim. Autor księgi zredagował je i preredagował w tym języku, dodając rozdz.7, również w aramejskim. Całość uzupełnił rozdz. 8–12, napisanymi po hebrajsku.

O wiele poważniejszym problemem jest struktura księgi w kontekście treści. Zwykle wyznacza się linię podziału między rozdz. 1–6, opowiadającymi o Danielu i jego towarzyszach, a rozdz. 7–12, wizjami Daniela. Ten podział nie jest jednak do końca zadowalający, gdyż rozdz. 7 zdradza wiele podobieństw z rozdz. 2. A. Lenglet (1972) wykazał, że rozdz. 7 jest ściśle związany z rozdziałami go poprzedzającymi, nawet gdy przygotowuje następujące po sobie wizje. Przyjmując tę sugestię, można podzielić księgę na: wprowadzenie (rozdz. 1), opowiadania (rozdz. 2–7), wizje (rozdz. 8–12) i ponownie opowiadania (rozdz. 13–14).

W pierwszej części (Dn 2–7) opowiadania są obramowane dwoma snami dotyczącymi sensu historii: Nabuchodonozora (rozdz. 2) i Daniela (rozdz. 7). Obydwa pokazują, jak Królestwo Boga czy też Świętych Najwyższego następuje po serii ludzkich królestw. Reszta tej sekcji układa się w strukturę koncentryczną:

rozdz. 2 sen o czterech królestwach

rozdz. 3 akty męczeństwa

rozdz.4-5 sąd nad królami

rozdz. 6 akty męczeństwa

rozdz. 7 sen o czterech królestwach

Jeśli wyłączy się fragment 3,24-90 napisany po grecku i dodany później, omawiana sekcja w całości jest ułożona w języku aramejskim. Zawiera opowiadania o Danielu, napisane płynnie i lekko, przez co zachodzi niebezpieczeństwo ich powierzchownej lektury, podczas gdy ich zawartość jest głęboko teologiczna.

Historyczność tych opowiadań nastęrcza wiele trudności, o czym była mowa wyżej. Mimo to oddają one dobrze życie diaspory żydowskiej i problemy, które stały się jej udziałem. Możliwe, że zrodziły się one właśnie w tym środowisku, przekazywane ustnie, zostały ostatecznie włączone do dzieła w obecnym kształcie. Komentatorzy dyskutują nad pierwotnym celem tych narracji. W ostatecznej redakcji zdają się przedstawiać ideał pobożności żydowskiej pośrodku prześladowań ze strony Antiocha IV Epifanesa, by zarazem pokrzepiać pewnością zwycięstwa Boga.

Patrząc na ich gatunek literacki, egzegeci wysuwają różne propozycje. W. Baumgartner określa je jako „opowieści dworskie”. Byłyby one niczym innym jak dydaktycznymi historiami, napisanymi w okresie perskim i hellenistycznym, o doświadczeniach mądrego i prawego dworzanina, którego Bóg wspierał swoją mocą. Swoim stylem zbliżają się do opowiadania o Achikarze (por. Tb), o Józefie Egipskim (Rdz 37–50) czy o Mardocheuszu i Esterze. Celem ich byłoby pouczenie rodaków i zachęcenie ich do naśladowania Daniela, szczególnie w jego zawierzeniu Bożej Opatrzności w obliczu trudności i nieszczęść. Inne rozwiązanie to uznanie tych opowiadań za rodzaj „midraszu” (K. Koch). W takim wypadku czytelnik musiałby znać wcześniejsze zapowiedzi prorockie (m.in. Jr 39 o zdobyciu miasta; Iz 39,7 o służbie książąt judzkich na dworze babilońskim). Midrasz jest nastawiony na zgłębianie dawnych prorocत्व, szukania ich spełnienia i aktualnego znaczenia. W konsekwencji midrasz nie jest egzegezą, lecz stanowi wykład zdarzeń i nowych idei za pomocą obrazów i sytuacji z przeszłości.

Niezależnie od przyjętego rozwiązania, opowiadania o Danielu mają bardzo wyraźne zabarwienie dydaktyczne:

- prześladowani Żydzi winni się zachować tak, jak Daniel na dworze babilońskim;
- Bóg zawsze zachowuje swoich wiernych;
- Daniel swoją wytrwałością i świadectwem doprowadza do wiary królów pogańskich.

Druga część (rozd. 8–12) składa się z trzech wizji opowiedzianych w 1 osobie liczby pojedynczej: barana i kozła, 70 tygodni i przerażająca wizja. Sekcja ta, napisana po hebrajsku, jest najbardziej apokaliptyczna w całej księdze. Dominuje w niej perspektywa prześladowań ze strony Antiocha IV: rozpoczęło się wielkie prześladowanie, lecz po nim nastąpi wielkie wyzwolenie, poprzez sąd i zmartwychwstanie umarłych. Tak wygląda w skrócie treść tych wizji, jednak między nimi zauważa się poważne różnice. Pierwsza (rozd. 8) opisuje wzrost potęgi Antiocha i jego zaskakującą, graniczącą w z cudem, klęskę. Druga (rozd. 9) interesuje się szczególnie losem Jerozolimy, której zbawienie oznajmia prorocत्व o siedemdziesięciu tygodniach. Trzecia (rozd.

10–12), strasznie rozwlekła w stosunku do wcześniejszych, opisuje wojny między Ptolemeuszami i Seleucydami, które przyniosły poważne szkody dla wspólnoty żydowskiej, ze zwycięstwem finalnym tych, którzy są „zapisani księdze”. Porównując je z wizjami z rozdz. 2 i 7, wydają się one być mniej nacjonalistyczne: oczekują klęski Antiocha IV bardziej niż utworzenia „królestwa świętych”. W tych rozdziałach znajdują się dwa ważne stwierdzenia teologiczne: o wierze w zmartwychwstanie (12,2) oraz o walorze męczeństwa (11,33.35; 12,10).

Trzecia część, deuterokanoniczna (rozd. 13–14), składa się z trzech opowiadań „ludowych” przekazanych w języku greckim: Daniel i Zuzanna (rozd. 13), Daniel i kapłani Bela (rozd. 14,1–22), Daniel i wąż (14,23–32). Pierwsze eksponuje mądrość Daniela, która manifestuje się nie w interpretacji snów, lecz w administrowaniu sprawiedliwością. Pozostałe, niepozbawione lekkiej ironii, pragną wykazać, iż zachowanie Prawa ratuje sprawiedliwego, a prowokuje upadek jego nieprzyjaciół.

Niezależnie od ukazanych różnic, Księga Daniela w swym obecnym kształcie, stanowi organiczną całość, a to przede wszystkim dzięki pozycji, jaką zajmuje rozdz. 7. Opowiadania (Dn 1–6) są zredagowane w trzeciej osobie, a wizje (712) mają formę opowiadania autobiograficznego samego Daniela. Ale pierwsza wizja (rozd. 7) jest zaopatrzona we wprowadzenie w trzeciej osobie, co łączy ją stylistycznie z sekcją opowiadań. Przejścia językowe nie pokrywają się dokładnie z podziałem treści. Pierwsze przejście od hebrajskiego do aramejskiego znajdujemy w Dn 2,4, drugie zaś przejście od aramejskiego do hebrajskiego następuje między rozdziałami 7 i 8. W ten sposób sekcja aramejska obejmuje również jeden rozdział drugiej części wizji. Okazuje się dalej, że Dn 7 jest komentowany w Dn 8, ale równocześnie rozdz. 7 jest rozwinięciem rozdz. 2. Język aramejski rozdz. 7 jest taki jak w Dn 2–4, ale styl podobny do stylu hebrajskiego Dn 8–12. Tak więc rozdz. 7 stanowi łącznik między dwiema częściami księgi (opowiadania i wizje) oraz dowodzi jej jedności.

Jedności całego dzieła dowodzi dalej obecność tego samego Daniela w obydwu częściach i, co bardziej uderzające, obecność tej samej serii panujących: Baltazar (5,1 i 8,1), Dariusz Med (6,1 i 9,1) oraz Cyrus (6,29 i 10,1). Można więc powiedzieć, że obydwie części przedstawiają od strony chronologicznej dwie paralelne relacje albo coś w rodzaju tryptyku z centralnym rozdz. 7 i obramowującymi rozdziałami 2 i 12. W całym dziele spotykamy podobne środki literackie i ten sam sposób myślenia. Jeden i ten sam jest wreszcie cel zarówno opowiadań, jak i wizji, a mianowicie – umocnić prześladowanych Żydów i zachęcić do niezachwianej wiary w Boga, który jest prawdziwym Panem historii, który odniesie ostateczne zwycięstwo nad wszelkimi przeciwnikami i który wspomaga swoich czcicieli nawet w największym ucisku. Męstwo Daniela i jego towarzyszy zachęca do wytrwałości w wierze aż po męczeństwo.

Historyczność Księgi Daniela i jego głównego bohatera

Przez wieki uważano za autora Księgi jego głównego bohatera, Daniela. Już początek Księgi przynosi istotne informacje o Danielu:

1,1: w trzecim roku panowania Jojakima Nabuchodonozor zdobył Jerozolimę

1,2: deportował jej mieszkańców, wśród nich Daniela oraz naczynia z domu Bożego.

Zatem Daniel byłby deportowany do Babilonii pod koniec VII w. przed Ch. Za autorstwem Daniela przemawiałby również fakt, iż w kluczowych momentach księgi występuje narracja w 1 sg. (7,2; 8,1; 9,1; 10,2). O samej działalności prorockiej Daniela mówi się w 7,1.

Z samej księgi wynika, że Daniel na wygnaniu zajmuje pierwsze miejsce wśród arystokratycznych towarzyszy niewoli. Z Chananiaszem, Miszaelem i Azariaszem został przyjęty na babiloński dwór, gdzie był przygotowywany do objęcia funkcji urzędnika w administracji babilońskiej. W 1,7 dowiadujemy się o zmianie jego imienia: z Daniela („Bóg moim sędzią; Bóg moim obrońcą”) na Belteszassar („Niech Bel strzeże jego życia”). Odznaczał się niezwykłą mądrością, darem wykładania snów. Wchodzi w łaski królów babilońskich – Nabuchodonozor czyni go zarządcą prowincji babilońskiej i zwierzchnikiem wszystkich mędrców (2,48), oraz perskich – Dariusz ustanawia go jednym z trzech zwierzchników satrapów, a nawet ma zamiar przekazać mu całą władzę (6,2-4). Dodać należy, że Daniel jest przy tym człowiekiem głębokiej wiary, nieskazitelnej religijności. Jego modlitwa czyni cuda.

Mimo tak drobiazgowych informacji o osobie Daniela, pojawiają się problemy z historycznością tej postaci. Kilka przykładów nieścisłości historycznych obecnych w Dn:

- 1,1 informuje o zdobyciu Jerozolimy przez Nabuchodonozora w trzecim roku panowania Jojakima, czyli w roku 607. Tymczasem Nabuchodonozor doszedł do władzy w 605 r. Jojakim był mu poddany do 601 r., kiedy to zaprzestał płacić daninę. W odpowiedzi Nabuchodonozor zdobywa ostatecznie Jerozolimę w 598/597 (podczas oblężenia stolicy umiera Jojakim) i dokonuje pierwszej deportacji (wśród nich król Jojakin i Ezechiel);

- błędy w podawaniu imion królów babilońskich: np. wg 5,11 Belszassar (Baltazar) miał być synem Nabuchodonozora. W 7,1 jest on przedstawiony jako król babilońskich. Tymczasem Belszassar był synem Nabonida, ostatniego króla Babilonii, sam zaś nie był nigdy królem babilońskim;

- błędy w podawaniu imion królów perskich: wg 6,1 Dariusz miałby być synem Kserkseasa (9,1), poprzednikiem Cyrusa (6,29). Na trzeci rok panowania Cyrusa datowana jest też ostatnia wizja Daniela (10,1). Tymczasem chronologiczna lista królów perskich jest następująca: Cyrus (555-530), Kambyzes (530-522), Dariusz I (522-486), Kserkses I (486-465).

Natomiast zupełnie inny fenomen zauważa się w Dn 11, gdzie księga opisuje „historię Palestyny w czasach hellenistycznych” (tytuł za BT). Znajdujemy tam wykład historyczny w rodzaju

vaticinium post eventum. Zauważa się w tekście aluzję do śmierci Aleksandra Wielkiego (w. 3), walki między jego generałami; wzmiankuje się wojnę między Ptolemeuszami i Seleucydami; mówi się o dojściu do władzy Antiocha IV Epifanesa (175-164; ww. 21-24); opisuje się prześladowania religijne za jego panowania, których szczytem było ustawienie na dziedzińcu świątyni ołtarza dedykowanego Jowiszowi Olimpijskiemu (Zeusowi) w r. 168 (ww. 30-35). Autor tej narracji musi ją pisać krótko przed śmiercią Antiocha, która jest zapowiadana jako prorocтво (ww. 40-45). Ma on zginąć w walce przeciw Jerozolimie, tymczasem zginął w Tabe, podczas wyprawy przeciw Partom. W świetle tych opowiadań nie można uznać Daniela za autora Księgi.

Podobnie przeciw jego autorstwu przemawia język księgi, z zauważalnym wpływami perskimi i greckimi, teologia (szczególnie angelologia i temat zmartwychwstania), czy też późno żydowski zwyczaj unikania wymawiania imienia Jahwe.

Na późne powstanie księgi wskazuje fakt, iż jest ona cytowana dopiero przez Księgi Sybilliańskie (3,338n.; ok. 140 przed Ch.) oraz 1 Mch 2,59n.; ok. 100 przed Ch.). Zatem Księgę Daniela należy uznać za pseudoepigraf powstały ok. 168-164 przed Ch.

Co jednak z samą postacią Daniela? Czy rzeczywiście jest ona fikcją literacką?

Sylwetka Daniela nie jest jednorodna wewnątrz Księgi. Jest on przedstawiany jako mag, wyjaśniacz snów (4,5; 5,10-12), jest zwierzchnikiem mędrców (2,48). Zarazem jawi się on jako polityk, administrator, urzędnik królewski (2,48; 6,3n., 8,27). Dochodzi do tego tradycja grecka o Danielu, która raz go przedstawia jako nieznanego młodzieńca (w historii z Zuzanną w 13,45), innym razem jako ważną postać na dworze perskim (14,2), wreszcie jako kapłana (14,2). Generalnie patrząc, każda z tych różnych odsłon stara się idealizować Daniela.

Interesujące jest również to, iż osoby Daniela nie wspomina się w „Pochwale Ojców” w Księdze Syracha (44-50). Za to jest on wzmiankowany przez Ezechiela, który umieszcza jego postać w starożytności, razem z Hiobem i z Noe (14,14.20; 28,3).

Odnieść można, że w przypadku Daniela chodzi o postać legendarną, sławną ze względu na swoją mądrość i dobroć. Niektórzy identyfikują go z ugaryckim Dnil, który zasiadł w bramie miasta i rozstrzygał sprawiedliwie sprawy wdów i sierot. Dla mieszkańców Ugarit Daniel nie był postacią historyczną, lecz typem świętego mędrca, podobnie jak dla Edomitów Hiob. Z pewnością nie można ani potwierdzić, ani zaprzeczyć istnieniu takiej postaci w okresie wygnania. Między komentatorami można mówić o pewnym konsensusie odnośnie postaci Daniela:

- przyjmuje się, że istniał historycznie Daniel, jednak z upływem czasu uzyskał on status postaci legendarnej;
- równocześnie został on przekształcony w jedną z najbardziej popularnych postaci okresu powygnaniowego. Tak można tłumaczyć obecność tradycji często różnych o Danielu, także w opowiadaniach pozabiblijnych (Qumran);

- obecna księga nie pochodziłaby z okresu wygnania, gdyż odzwierciedla w znacznej części sytuację z II w. przed Ch.

Proces formowania Księgi mógłby wyglądać następująco:

W okresie powygnaniowym coraz sławniejszym staje się bohater (rzeczywisty lub legendarny) o imieniu Daniel. Charakteryzuje go przede wszystkim zdolność otrzymana od Boga interpretowania snów. Krążą o nim wśród Żydów diaspory cykle ustnych opowiadań w języku aramejskim. Nie wiemy, czy zostały spisane w tym języku przed wejściem do obecnej księgi.

Daniel nadawał się najbardziej do bycia osobą zdolną wyłożyć tajemnicę historii. Gdy w II w. przed Ch. ma miejsce prześladowanie wywołane przez Antiocha IV Epifanesa, wiele osób pyta się o koniec tego wszystkiego. Enigma zdaje się przerastać ludzkie możliwości, dlatego rzecznikiem tego nowego objawienia czyni się osobę Daniela.